

жүрегінен жол табатындай етіп, түп нұсқасының ой астарын толық бейнелеу. Тұрақты тіркестер бір тілдің ерекше сараланған, ықшам да тұжырымды, аз сөзбен көп мағынаны білдіретінде сөз жоқ. Мұнда тұрақты тіркестерді мынадай үш түрлі тәсілде қолдану қажет:

Бірінші, түп нұсқада кезіккен тұрақты тіркестердің баламасын тауып, аудару қажет. Қандай да бір тілде сөйлейтін халықтың тілдік ойлау формасы аясында қалыптасқан, сан ғасыр сарапталып, дамып-кемелденуіне сай тұрақтанған лексикалық тұрақты тіркес қоры болады. Қазақ тілі де мұндай тұрақты тіркестен кенде емес, сөз өнерін бәрінен жоғары бағалаған халқымыз тіл қолданысы барысында «Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін» алып, сөз маржанын екшей білген.

Екінші, тұрақты тіркестердің өзекті ойын дәл басып, ықшам да көркем тілмен түсіндіріп аудару қажет. Дүниежүзіндегі әр ұлттың тіл жүйесі бір-бірінен ерекшеленеді. Мысалы: Қытай тілі түбір тілдерге жататындықтан, ондағы сөздер түрленбейді, сөздердің сөйлемдегі түрлі грамматикалық қатынастары көбінесе сөздердің орын тәртібі мен көмекші сөздері арқылы білдіріледі, ал қазақ тілі жалғамалы тіл болғандықтан, алуан түрлі лексикалық мағыналар мен грамматикалық мағыналар толып жатқан қосымшалар арқылы білдіріледі. Міне, бұл екі тілдің бір-бірінен айырмашылығы. Бұдан тыс дүниежүзіндегі ұлттардың ойлау формасы, дүниетанымы, тіршілік, шаруашылық дағдысы, өмір сүрген ортасы, тұрмыс-салт мен дәстүрі де тілге үлкен ықпал жасайды әрі қилы бейнеленеді. Сондықтан қытай тіліндегі тіркестер құрылым жағынан да, белгілі бір ойды бейнелеу жағынан да қазақ тілінен мүлдем алшақ келеді. Мысалы: қытай тілінде «猫哭老鼠» деген тіркесті «мысықтың тышқанды жоқтауы» десек, оқырмандар оның толық ішкі астарын түсінбей қалуы мүмкін сондықтан оны «көлгірсу» деген бір ауыз сөзбен бейнелесек әрі қысқа, әрі нұсқа түп нұсқаның астарын толық түсіндірген боламыз.

Үшінші, дәлме-дәл түсетін балама жоқ, тұжырымды да қысқа сөзбен түсіндіріп аударуға келмейтін тұрақты тіркестерді аударуда жеке сөздің мағынасына жабысып алмай, еркін тәсілді пайдалана, өзекті ойды негіз ете отырып аудару керек. Мысалы: «恩将仇报» деген фразеология жақсылыққа жамандық деп айту /4, 19/.

Қорытып айтқанда, тұрақты тіркестерді аударуда алғы шарты адалдық, дәлдік, тиянақтылық принциптеріне табанды болып, халық қазынасы болған тіл байлығын толық пайдалану қажет. Қытай тілінің тұрақты сөз тіркестерін толық түсіну мен қатар оны аудару алуы. Сонымен қатар, қытай тіліндегі астарлы сөздердің анықтамасы, оның формалы ерекшелігі және қазақ тіліне аудару жолдары айқындайтын зерттеу жұмысы екі халықтың сөздік құрамының ерекшеліктерімен терең танысып, сонымен қатар, қытай тілін үйренушілер үшін тіл байлығын кеңейтуге, қытай мәдениетін терең түсінуге мүмкіндік береді.

***

1. Мау Шуелян. Тіл ғылымына шолу. - Шыңжаң: Ұлттар баспасы, 1986 ж.
2. С.Найман. Қытайша-қазақша фразеология сөздігі. - Шыңжаң: Халық баспасы, 1987ж.
3. Уаң Миң. Астарлы сөздер сөздігі. - Ішкі моңғұл халық баспасы, 2004 ж.
4. Хуаң Борұң, Ляу шұйдоң. Қазіргі заман қытай тілі. Шыңжаң: Жоғары оқу ағарту баспасы, 1991 ж.
5. <http://www.google.kz/>

***

Бұл мақалады қазақ тіліне аудару жолдарын айқындайтын зерттеу жұмысы арқылы екі халықтың сөздік құрамының ерекшеліктерімен танысып, сонымен қатар, қытай тілін үйренушілер үшін тіл байлығын кеңейтуге, қытай мәдениетін терең түсінуге мүмкіндік береді.

***

Idioms is the crystallization of language development. Thinking it new, refined form, people with a strong sense of beauty. Primarily reflected in its brief to the expression of semantics. At the same time, it is often the sentence and the use of special materials and various figures of speech, A feast for the eyes produce their form of the language. Paper on the cultural differences between English and Chinese idioms of its three main translation, transliteration, translation, live translation.

Г.Қ. Қатбаева

АСТАРЛЫ СӨЗДЕРДІҢ ДАМУ ЖОЛЫ

Астарлы сөздер – қытай тіліне ғана тән тілдегі феномендік құбылыс. Қытай-тибет тілдер тобына кіретін бірқатар тілдердегі бұл тәріздес тіркестер негізінен қытай тілінен енген және семантикалық өңі жағынан айтарлықтай өзгеріске ұшырай қоймаған.

Астарлы сөздер – мазмұны бай, тақырып таңдау аясы өте кең, кең мағынадағы тұрақты тіркестердің қысқарған түрі. Олар халықтың өмірін жан-жақты бейнелейді.

歇后语 терминін сөзбе-сөз қытай тілінен аударсақ «демалыс, үзіліс жасап барып сөйлеу» дегенді білдіреді.

«Қытайша-орысша сөздікте» бұл сөзге «недомолвка, намек, недосказанное выражение» - деп аударма берілген.

Астарлы сөздер басты екі жолмен дамиды:

Біріншісі – қарапайым халық өткір сөзді қолдану барысында қалыптасып дамыды.

Екіншісі – оқымыстылар сиехоуүйлі (яғни сиехоуүйлерден құралған) өлеңдер жазу барысында өздерінің дарындылығын көрсету мақсатымен сөздерді икемдеу тәсілін пайдаланып дамыған. «唐书»-дан (Таң патшалығы кезінде жазылған шығарма) «诗话» (өлеңдер) деректеріне дейінгі аралыққа көз жүгіртсек, сиехоуүй – сиехоуүйлі өлеңнен дамып қалыптасқанын көруге болады. Ертедегі сиехоуүйлерде де қысқартылған бөліктері бар, бірақ олар мүлде ұқсамайтын стильдік құрылымда қалыптасқан еді.

Таң дәуірінде жазылған Таң Ян Чиянның «过长岭诗» шығармасы сиехоуүйлік стильде негізделіп жазылған әйгілі шығарма. Онда, мысалға «三尺» (尺 – көне қытайдың өлшем бірлігі, 1尺= 30 см) деген тіркес бар. Айтпақшы болғаны – қылыш, себебі ?? дегеніміз 90 см-ге, яғни орташа қылыштың ұзындығына тең. «一把» (бір уыс) деген тіркес те бар, мұндағы айтпақ болғаны – бір тұтам, бір жапырақ жер /5/.

Астарлы сөздердің сипатына келсек, ертедегі сиехоуүйлер кең мағынадағы тұрақты тіркестердің қысқарған түрі.

Чың Ван Дау мырза өзінің «Стилистикадағы ерекше жағдайлар» атты мақаласында «藏词» бөлімінде астарлы сөздерге тұжырымдама жасап, әрі оның екі түрлі жағдайын атап көрсетті:

Бірінші бөлігі ченьүйдің алдыңғы бөлігін қысқарту; екінші бөлігі – ченьүйдің артқы бөлігін қысқарту. Бұл екі түрлі қысқарту тәсілін жалпылама түрде сиехоуүй деп атады.

Ертедегі астарлы сөздердің бір буынды, әлде екі буынды болуы олардың құрылым қажеттілігіне байланысты болуы мүмкін. Екі буынды қысқарту тәсілімен жасалған астарлы сөздерге жоғарыда мысал келтірдік. Ал бір буындысына мысал келтірер болсақ, 庄周梦 – 蝶.

Осы түрдегі астарлы сөздердің бір кемшілігі бар. Семантикалық тұрғыдан жақын тұрған ченьүй немесе сөз тіркестеріне кездескенде, оның қысқарған бөлігін табу ұдайы қиындық әкеледі. Бұл кемшілікті Сұң дәуіріндегі Е Шао Юн де байқаған. Ол Сұң Дұң Поға сөгіс берген «石林诗话» атты өлеңінде былай деген:

余数见交游道鲁直意殊不可解 («мен сен жазған өлеңдердің көптеген түсініксіз жерлерін байқадым»).

Сиехоуүй —> сиехоуүйлі өлеңдерден туындаған. Сиехоуүйлердің алдыңғы немесе кейінгі бөліктерін қысқарту ерекшелігі қалыптасты, әрі сиехоуүйлі өлеңдердің әзілдік және көркемдік ерекшеліктерін де бойына сіңіріп алды.

Оу Яң Шиюдың «醉翁亭记» атты өлеңіндегі «醉翁之意不在酒» (Сөзбе-сөз аудармасы: «Қызып алған шалдың ойы арақта емес») өлең жолындағы 酒сөзі қысқарып, кейіннен «醉翁之意不在» деп қалыптасып кетті. Бұл тіркес «Арақтың болу – болмауы маңызды емес, мәселенің бәрі көңілде» деген мағынаны береді. Бұл астарлы сөздің әзілдік ерекшелігі бар.

Астарлы сөздер қолданған шығармаларға юморлық сипат береді. Сөзді икемдеу тәсілі бұл белгілі бір ойды тікелей жеткізу үшін емес, керісінше, оның әзілге мол тіл байлығын жеткізу мақсатында қолданылады. Осыған орай ертедегі астарлы сөздерде сөздік икемділік бар деп, қазіргі таңдағы астарлы сөздерде де икемділік бар деп айту дұрыс болмас.

Бұл үзіндінің ішіндегі «见兔而顾犬, 未为晚也» (сөзбе-сөз аудармасы: «Қоянды көріп итке жүгірген, кештік етпейді») мен «亡羊而补牢, 未为迟» (сөзбе-сөз: «Қойдан айырылған соң қой қораның тесігін жамау, кештік етпейді») сиехоуүй болып саналады. Қазақша баламалары: «Ештен кеш жақсы» /1/.

Бұл 2000 жыл бұрын қолданған астарлы сөз болып саналады. Осыған қарап, астарлы сөздерді ертедегі классикалық шығармалардың барлығында кездестіруге болады деп айтуға келмейді, себебі сол кезде бұндай тұрақты сөз тіркестерін көбінесе кемсіту немесе жақтырмау мақсатында қолданған. Сол себепті астарлы сөздер кең көлемде қолданыста болмаған.

金元杂剧 (Цзинь /1115-1234/ және Юань /1279-1368/ патшалықтары кезінде кең таралған опера түрі) гүлденген соң астарлы сөздер кітап бетінде көптеп кездесе бастады. 杂剧 авторларының көбісі халық арасынан төменгі таптан шыққан білімділер еді. Олар ауызекі тілді, әрі ауыл өмірін қанық білді. 杂剧 бұқара халыққа түсінікті ауызекі тілде қойылғандықтан, халық арасынан шыққан астарлы сөздерді халық арасында қою астарлы сөздердің кемелдене түсуіне себепші болды. Кейбір 杂剧-лердің мәтіндері толығымен астарлы сөздерден тұратын. Мысалы Ду Гынженің «耍孩儿•喻情» шығармасы то-

лығымен дерлік сиехоуүйлерден тұрады. Бұл жерде тек бір ғана мысал келтірдік. Әрине, бүкіл мәтінді астарлы сөздер арқылы жеткізу бұл астарлы сөздердің гүлденіп шарықтағандығын білдіреді /3/.

Тілдің даму барысы көп уақыт бойы баяу жүріп жатты. Қытай халқының дүниетанымымен, мәдениетімен, тарихымен, танымымен және тағы да басқа факторлармен әрқашанда тығыз байланысты болған астарлы сөздердің әдеби стиль ретінде қалыптасып, әрі кең көлемде қолдана бастауына көп уақыт кетті. Мысалы, Таң кезінде қолданысқа енген астарлы сөздер Цзин, Юан патшалықтары кезінде шарықтау шегіне жетті. Бұл аралық 10 ғасырға жуық уақытты басып өткен, әрине бұл уақыт емес!

Астарлы сөздердің негізін қалаушы кім, таратушы кім? дегенде, - Халық десек, қателеспейміз. Астарлы сөздердің халық арасынан шыққанына төмендегі пікірлер дәлел болмақ:

Біріншіден, 歇后语 деген атаудың өзіне көңіл бөлсек, көне тарихи кітаптарда сиехоуүйді «鄙语» (яғни кемсіту сөз) деп, кей кезде «谚» (мақал), «谣» (өсек) деп те атаған, кейіннен «谚语», «俗语» (мақал - мәтел), «俚谚» (сленг), «鄙谚» (кемсіту мақалдары) деген атау берген. Қазіргі таңда романдарда астарлы сөздер «俗话», «常言» (мақал-мәтел), «家常话» (жеңіл-желпі әңгімелесу), «农家俚语» (ауыл сөзі) деген атпен кездеседі. Мысалы, 吴天室搔搔后脑瓜子笑道: "你那爹呀, 可是俗话说的, 铁板钉钢钉, 硬到家啦. ...." (杨朔 «三千里江山» 13 页)

Бұл үзіндідегі астарлы сөз – «铁板钉钢钉, 硬到家啦». Сөзбе-сөз аудармасы: «Темірге темір шеге қаққан, өте қатты». Қазақша баламасы: «Тоқпағы мықты болса, киіз қазық жерге кірер» /1/.

Жоғарыда атап өтілген атаулар сиехоуүйлердің барлық атаулары емес. Астарлы сөздердің ұзақ тарихында, әрине, бұндай атаулар көп болды. Бірақ бұл атаулардың барлығы «雅言» (көркем, сыпайы сөз) аясындағы, берген ұғымдары бірдей, халық арасында кең таралған ауызекі тілде қолданыстағы атаулар.

Екіншіден, көне жазба деректерге үңілсек, астарлы сөздердің алдымен халық арасында кең қолданыс тауып, содан кейін ғана зиялылардың ауызекі тілдің бұл формасын кітап бетіне түсір-

гендігі туралы деректерді кездестіруге болады. Мысалы,

南方谚语有 "长老种芝麻—未见得". 余不解其意. 偶阅唐诗, 始悟斯言, 其来远矣! 诗云: "蓬鬓荆钗世所稀, 布裙犹是嫁时衣, 胡麻好种无人种, 合是归时底不归?" 胡麻即今芝麻也, 种时必得夫妇两同手种, 其麻倍收. 长老言僧也, 若独种必无可得之理, 故云.

Аудармасы: «Оңтүстікте бір мақал бар «Қарияның күнжіт өсіргені – бұрын-соңды кездеспеген», - мен бұл сөйлемді бірден түсінбедім. Кездейсоқ Таң өлеңін оқу барысында бұл сөйлемнің мән-мағынасын түсіндім!»

Бұл мысалдан сол кездегі алдыңғы қатарлы адамдардың, оқымыстылардың қарапайым халық арасында кең таралған астарлы сөздерді түсінбегендігі анық көрінеді. Бұл да астарлы сөздердің алдымен халық арасында таралғандығының айғағы.

Үшіншіден, астарлы сөздердің мазмұны бай, ал тақырып таңдау аясы өте кең. Халық өмірін жан-жақты бейнелейді, әрі анық түрдегі уақыттық, жергілікті және кәсіптік сипаттар тән /6/.

1 Уақыттық. Астарлы сөздер әр кезеңдегі халықтың қоғамдық өмірін бейнелейді. Мысалы: (1) 现在, 特别重要的是要脚踏实地雷厉风行地去工作, 扎扎实实地干出结果来. 我们不能是 "天桥的把式, 光说不练". («人民»1978年10月1日社论)

Аудармасы: Қазір ең маңыздысы – нақтылы жұмысқа кірісу, әрі нәтиже шығару керек. Біз «Тиян Чияудағы сияқты болып, құр сөзден қуырдақ қуырмай», нақтылы жұмысқа кіріспесек болмайды!

(2) 王五是义和团的大师兄, 一次临攻万喜站栈的时候, 他的马被毛子抢去了, 他冲进敌人阵地里夺回来毛子一门炮. 打完仗, 回到村里, 乡亲们说, 这次仗 "不胜不败". .....从那时候起, "王五打仗—不胜不败", 便成了这一带村子的人常说的一句俏皮话. («义和团的志气永不灭» 83-84 页)

Аудармасы: Ваң Ву – Ихетуандағы беделді әскербасы. Бір жолы Ван Шижайға соғыс ашар кезде оның атын жау жағы тонап кетіпті. Ваң Ву жаулардың бекінісіне кіріп, бір зеңбірек алып шығыпты. Соғыс аяқталған соң ауылына келіп, бауыр-туыстарына: Бұл жолғы соғыс «жеңіс те емес, жеңіліс те емес», - депті. Содан бастап «王五打仗 – 不胜不败» (сөзбе-сөз аудармасы: «Ваң Ву соғысса - жеңілмейді де, жеңбейді де») деп айтып кетті. Бұл сөз ауыл адамдары жиі айтатын өткір сөзге айналды.

(3) "你凭什么骂人? 咱们是铁路警察, 各管一段, 你修你的机器, 我看我的机器, 那里碍着你的事?"

白师傅站了起来两手叉着腰说. («山西短篇小说选» 26 页)

Аудармасы: «Сен неге адамға тіл тигізесің? Керек болса бәріміз де темір жолдың сақшысымыз, әрбірімізге тиесілі жерді ғана басқарамыз. Сен өз машинаңды жөнде, мен өз машинама қараймын. Сенің не жұмысың бар?» - ұстаз екі қолын бүйіріне таяна осылай депті.

(1) мысалдағы «天桥» - жердің аты. Пекин қаласынан оңтүстікте орналасқан. Бұл жер ертедегі өнерліміз деп өтірік мақтанатындар жиналып, өнер көрсететін жер болған. Ал шындығында, көкіректерінде ондай айтарлықтай өнері жоқ, құр сөзден қуырдақ қуырғандар ғана.

(2) мысалдағы «王五打仗 – 不胜不败», бұл соғыс кезіндегі Ваң Вудың ерлігінен туындаған сөз. Ихетуан әскерлерінің жауынгерлігінің айғағы болмақ.

(3) мысалдағы «铁路警察 – 各管一段», сол кездегі темір жол қызметкерлерінің жауапкершілігі зор екендігінің бейнесі.

2. Жергіліктік. Кейбір астарлы сөздер жергілікті халыққа байланысты, не болмаса бір жерде болған белгілі бір оқиғаға байланысты туындаған, сондықтан бұндай сиехоуүйлер сол жерде, не сол аймақта ғана шектеле қолданылады. Мысалы,

(1) 确实, 天县在地区十三县中地盘最大. 连这一带的老百姓都有这么一条歇后语, 说是“天县县长—管的宽”. (谌容 «光明与黑暗» 13 页)

Аудармасы: Расында, Тянь ауданының жер көлемі 13 ауданның ішінде ең үлкені болып саналады. Тіпті жергілікті халықтың өзі мынадай астарлы сөзді құрастырыпты: «Тянь ауданының әкімі – басқару аясы кең».

(2) 敌人多次清剿, 追捕敲钟的人, 但用尽了解数也寻不着他. 直到今天天峰峪一带, 还流传着一句话: “耿宏山敲钟—又响了”. («燕岭风云 225 页»)

Аудармасы: Ауылдағы үлкен сағатты соғатын адамды ұстау үшін жаулар көп рет іздеулер жүргізіп, қандай айла қолданса да, ол адамды іздеп таба алмады. Бүгінгі күнге дейін Янфун аймағында мынадай сөз бар – «Чынхун тауында үлкен сағат даңылдады – тағы үн шықты.»

(1) мысалда «天县县长 – 管得宽», бұл сөздің шығуы Тянь жүй ауданының жер территориясының үлкендігіне байланысты. Бұл сөз Тянь ауданына жақын өңірде ғана қолданылады, әрі сол жерде орын тепкен халық қана түсінеді.

(2) мысалда «耿宏山敲钟 – 又响了». Янфун жеріндегі халықтың жапондықтармен қайсар-

лық көрсетіп, қайтпай соғысқаны бұл астарлы сөздің шығуына түрткі болған. Сондықтан да бұл сөзді тек осы аймақта ғана түсініп қолданады /7/.

3. Кәсіптік. Кейбір астарлы сөздер халықтың кәсібіне, мамандығына байланысты туындаған. Мысалы, (1) 他解了东面缠住了西面, 解了东面挂住了东面, 急得他全身汗水冒, 真象是水牛掉进了烂泥塘—有劲儿使不上了. («水下尖兵» 349-350 页)

Аудармасы: «Ол шығыс жағын босатса, батыс жағы байланып қалған, ал батыс жағын босатса, шығыс жағы байланып қалған. Асыққаннан тері сорғалап ақты, бұл жағдай оны «Лайға түскен су сиыр – күші болса да әлі жоқ» сияқты қылды.

(2) 人多站不下, 人少了又不济事, 遇到这么个“憋死牛”的地方, 是龙得盘着, 是虎得卧着, 真是开着拖拉机撵兔子—有劲使不上. («青石崖» 83-84 页)

Аудармасы: Адам көп болғандығы соншалық, тұрар жер жоқ. Адам аз болса тым болмас еді. Мына жерде тұншықтырып өлтіретін болды, айдаһар болсаң да өрмелеуге тура келеді, жолбарыс болсаң да жерде жатуға тура келеді. Мына жағдай «Трактормен қоянды қуғандай – күшін асса да істей алмайсын».

(3) 哟, 若是前面的尖刀插不进去, 咱们跟在后面扩大, 被复, 砌拱的, 可就推土机进隧道—有劲使不上啦! («钻天峰» 123 页)

Аудармасы: Ой, алдыңғы үшкір пышақ қадалып кірмейінше, артында жүрген кеңейтуші, кірпіш қалаушы біз «Бульдозер ортаға түссе – күші бар болса да істей алмайды» сияқты болдык.

Үш мысалдың да екінші бөліктерінде «有劲 (儿) 使不上» тіркесі бірдей, бірақ алдыңғы бөліктері басқа сөз тіркестерімен берілген. Бұл бөліктері әр кәсіпкердің шұғылданатын кәсібіне байланысты құрылған /4/.

Жалпы алғанда, астарлы сөздер тарихқа тамырын терең жайған тіл формасы. Ең алдымен ол «比» мен «兴» бастау алып дамыған. Уақыт өте келе олар тұрақты сөз тіркесі ретінде қалыптаса бастады, сөйтіп өздері жеке бір салаға айналды. Бүгінгі күні астарлы сөздер қоры өте бай, әр дәуір, әр жерге, әр кәсіпке байланысты халық қалыптастырған тіл формасы болып табылады.

Қазіргі сиехоуүйлерге айқын ұлттық ерекшелік, қою өмірлік рух, әзіл – оспақ сипаты тән. Астарлы сөздер адамды ойландырып, толғандыратын күшке ие, халық арасында кең тарал-

ған, әрі халықтың сүйіспеншілігіне бөленген. Сол себепті астарлы сөздердің өміршеңдігі зор.

Қоғам және экономиканың қарқынды дамуына, әсіресе спутник техникасының күннен – күнге кемелденіп өсуіне байланысты астарлы сөздердің қоғамдағы орны нығайып, өміршеңдігі одан да күшті болуда. Бұған нақты мысал ретінде қазіргі таңдағы қолданыста жүрген сиехоуүйлерді келтірсек: 上网掉线 – 一窍 (敲), сөзбе-сөз: Интернетке шыққанда желіні жоғалту – түк білмес.

网上热恋 - 爱谁是谁. Сөзбе-сөз: Интернеттегі ыстық махаббат – кімді сүйсең, соны сүйесін.

聊天室起名 - 别充大犍, сөзбе-сөз: Әңгіме соғатын бөлмеде өзің ат қоюшы болма – нақты жасынды айтпа.

Сонымен кез-келген халықтың халықтығы мен ұлттық болмысын танытатын оның әр алуан өнері болса, сол өнердің алды – қызыл тіл – деген даналық сөз бар. Тілдің байлығын, терең тұңғыық сырлары мен құпияларын ашқан, сұлулығына тамсанып, шебер қолдана білген, сол тілде сөйлейтін халықтың кемеңгерлігі мен даналығы екені сөзсіз.

Тілдің бейнелілігін, байлығын арттыра түсетін сөздік қордың ауқымды бөлігін құрап тұратын тілдік бірліктер, тұрақты сөз тіркестердің бір түрі – астарлы сөздер. Астарлы сөздер – халықтың тұрмыс салтының, әдет-ғұрпының, мінез-құлқының, өмір сүру ортасының, тұрмыстіршілігінің, экономикалық және саяси көзқарастары мен өзгерістерінің айнасы десек қателеспеспіз /4/.

Қоғам және экономиканың қарқынды дамуына, әсіресе ғылым мен техникасының күннен-күнге кемелденіп өсуіне байланысты астар-

лы сөздердің қоғамдағы орны нығайып, өміршеңдігі одан да күшті болуда.

Қазақ тіл білімінде қытай тіліндегі астарлы сөздерге сай келетін эквиваленттің жоқтығы астарлы сөздерді қазақ тіліне аударуда қиындық туғызған еді. Астарлы сөздерді құрылымы жағынан төл тіліміздегі халық даналығының жемісі – жұмбақтармен салыстыра қарауға болады. Ал семантикалық болмысы, әсіресе прагматикалық қызметі жағынан алшақ жақтары да аз емес. Мәселен, жұмбақтар белгілі бір жағдайды, адам ойының ұшқырлығын сынау үшін қолданылады. Кейбір тәрбиелік мағынасындағы астарлы сөздердің қазақ тіліндегі мақал-мәтелдерге сай келетін жақтары да бар. Астарлы сөздердің қазақ тіліне аударылуы көбінесе мағыналық тұрғыдан іске асып отырады.

Қорыта айтқанда, қытай тіліндегі астарлы сөздердің қазақ тілінде зерттелуінің бастамасы, әрі оған қосқан үлесіміз деп есептейміз.

***

1. Р.Ә. Авакова, П.Н. Даулетова «Қысқаша қытайша-қазақша фразеологиялық сөздік» - Алматы, 2002 ж.
2. В.И. Горелов Лексикология современного китайского языка. - Москва, 1984 г.
3. 汉语成语词典—四州, 2000 年.
4. Чжан Гуи Астарлы тіркестің ғасырмен тілдесуі. - Чунчин баспасы, 1979ж.
5. М.Г.Прядохин «Китайские недоговорки – иносказание. - Москва, 1995 г.
6. «Пословицы востока: Китайские, японские, корейские и другие. - Алматы. 2002 г.
7. С.Ю.Сизов Китайско-русский словарь идиом. - Москва, 2005 г.

***

В статье описывается история развития особенного вида фразеологизмов – иносказаний в китайском языке.

***

In given article the history of development of an especial kind of phraseological units – an allegory is described on Chinese language

Қ. Молгаждаров

ТҮРКІ ТІЛДЕРІНДЕГІ МОДАЛЬ СӨЗДЕР

Лингвистикада сөз таптары (лат. partes orationis) мен сөз өзгерімнің (лат.derivatio) қалыптасу тарихы грамматикалық категория ретінде бір-бірімен байланысты түрде қарастырылып келетіні белгілі. Оның себебі лексикалық единицалар бір сөз табына ғана емес, бірнеше сөз табына қатысты болып келеді. Осындай сөздердің бірі – модаль сөздер. Түркітанымда да модаль және модальдық категорияның теориялық негіздері қалыптасқан және ол жалпы тіл білімі зерттеулерінің нәтижесінде болды. Ғылыми еңбектерден модаль сөздерді дербес сөз табы ретінде

қарау XIX ғасырдың орта тұсынан басталатындығын және орыс грамматикасында XIX-XX ғасыр аралығында сөздерді таптастыруда төрт түрлі бағыттың болғандығын білеміз. Соның ішінде “функционально-семантическое” деген бағыты (қалыптастырушылар: Л.В.Щерба мен В.В.Виноградов) ғылымда қолдау тауып, семантикалық, морфологиялық және синтаксистік белгілері арқылы сөздер топтастырылып келеді. Осы негізде модаль сөздер де өз алдына дербес сөз табы болып қалыптасқан. Ал осыған дейінгі сөздерді топтастырушылар М.В.Ломоносовтың